

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

חֶמְדָּה יָמִים

HEMDAT YAMIM

פְּרֻשֵׁת הַשָּׁבֹועַ בְּחֻקוֹתַי

עוד על ברכות, עצמאות וקוממיות
הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

"אם בְּחֻקְתִּי... וְאוֹלַךְ אֶתְכֶם קוֹמְמִיּוֹת" (ויקרא כו, ג-ג).

ההבטחות בתחילת פרשת בחוקותי פותחות באל"ף ומסתיימות בת"יו: הן כוללות הכל. קיימת מחלוקת שראשיתה בדברי חז"ל כיצד לפרשן, והיא באה לידי ביטוי במחלוקת הרמב"ם ביד החזקה בהלכות מלכים, ובדברי הראב"ד בהשגותיו שם.

לשיטת הראב"ד, יש לפרש את הפסוקים על דרך הנס ושינוי הטבעים בימות המשיח. לשיטת הרמב"ם, יש לפרש את הפסוקים כפשוטם. פסקי הרמב"ם מבוססים על דברי האמורא שמואל (דור ראשון לאמוראי בבל החברותא של רב שנחשב גם כתנא): "דאמר שמואל: אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד" (ברכות דף לד ע"ב). לדברי הרמב"ם, כל ההבדל בין ימי הגלות הארוכה לבין ימות הגאולה - ימות המשיח, הוא בחיים יהודים במדינה **עצמאית**. אנחנו נצעד בעקבותיו של רבי משה בן מימון, שהרי מורה דורות הגאולה רבי אליהו הגאון מוילנא הדריך כך את תלמידיו, ובעקבותיו צועדת הציונות הדתית דורות רבים.

עיון בתוכנו של הברכות, בכפוף לשיטת הרמב"ם, מביא לשתי מסקנות:

א. הביטחון תופס מקום מרכזי.

ב. אי אפשר לקבל את הברכות אם אין מדינת יהודית **עצמאית**.

נצטט את הפסוקים ונפרש את שיחתנו: "אם בְּחֻקְתִּי תִלְכוּ... וְיִשְׁכַּחְתֶּם לְבַטַח בְּאַרְצְכֶם: וְנִתְתִּי שְׁלוֹם בְּאַרְץ וְיִשְׁכַּבְתֶּם וְאֵין מִחְרִיד וְהַשְׁפֵּתִי תִּהְיֶה רַעַה מִן הָאָרֶץ וְחָרֵב לֹא תַעֲבֹר בְּאַרְצְכֶם: וְיִרְדַּפְתֶּם אֶת אֲיִבֵיכֶם וְנָפְלוּ לְפָנֵיכֶם לְחָרֵב: וְיִרְדְּפוּ מִכֶּם חֲמֹשֶׁה מֵאָה וּמֵאָה מִכֶּם רִבְבָה יִרְדְּפוּ וְנָפְלוּ אֲיִבֵיכֶם לְפָנֵיכֶם לְחָרֵב: ... אֲנִי יְקוֹק אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִהֵיטֵב לָהֶם עֲבָדִים וְאֶשְׁבֵּר מִטַּת עַלְכֶם וְאוֹלַךְ אֶתְכֶם קוֹמְמִיּוֹת".

הפסוק האחרון מדגיש נקודה נוספת, מטרתה של יציאת מצרים היא להבטיח **קוֹמְמִיּוֹת** - עצמאות.

מהי משמעותה של **קוֹמְמִיּוֹת**? כמו שהקדמנו, גם כאן אנו מוצאים את אותה מחלוקת. בסוגיא בבבא בתרא, לאחר אגדות רבה בר בר חנה, מופיע: "וְאוֹלַךְ אֶתְכֶם קוֹמְמִיּוֹת (קוממיות לפי הרשב"ם - שתי קומות) רבי מאיר אומר: מאתים אמה, כשתי קומות של אדם הראשון, (כלומר, גובהו של האדם בימות המשיח יהיה מאתיים אמה = כמאה מטרים לפחות, שהרי קודם שחטא אדם הראשון, היה גובהו מן הארץ עד לרקיע, ואחר שסרח מיעט הקדוש ברוך הוא את גבהו והעמידו על מאה אמה); רבי יהודה אומר: (גובה האנשים יהיה רק) מאה אמה, כנגד היכל וכתליו, (גובה ההיכל בימי הורדוס) שנאמר: אשר בנינו כנטיעים מגודלים בנעוריהם בנותינו כזויות מחוטבות תבנית היכל!" (דף עה ע"ב). לפי הדעות הללו מדובר בשינוי משמעותי של הטבע בדרך נס.

לעומת זאת במדרש ההלכה מופיע: "וְאוֹלַךְ אֶתְכֶם קוֹמְמִיּוֹת - בקומה זקופה ולא יהיו יראים מכל בריה" (ספרא בחוקותי פרשה א תחילת פרק ג אות ז). המדרש מסביר ביטוי זה כפשוטו. זה מחזיר אותנו למשמעותה של המילה בימינו = **עצמאות**.

מחברי התפילה, המצטטים את תפילתו של הכהן הגדול בצאתו מקודש הקודשים (מבלי פגע), מביאים: "יהי רצון מלפניך... שנה שתוליכנו קוממיות לארצינו", גם הם מבינים כרמב"ם, העיקר הוא **עצמאות**.

ואגב **קוֹמְמִיּוֹת**, נסיים בסיפור המדגיש כמה חשוב שכולם ייטלו חלק בשמירה על ה**עצמאות**. מיד אחרי מלחמת השחרור, בשנת תשי"ט, קבוצת לוחמים חרדית מהפלוגה הדתית של חטיבת אלכסנדרוני, שהיו משויכים פוליטית למגלת פועלי אגודת ישראל (פא"י) החליטה להקים קיבוץ. בסופו של דבר הוקם מושב באזור קרית גת, תחת השם **קוֹמְמִיּוֹת**. לקראת שנת תשי"ב, שנת השמיטה הראשונה שלאחר קום המדינה, שלח החזון אי"ש את הרב בנימין מנדלסון לכהן כרב המושב. גם הפוסק החרדי החשוב ביותר נטל חלק בעידוד ה**קוֹמְמִיּוֹת**.

הבה נתפלל כי הברכות המופיעות בתחילת פרשתנו יתקיימו במלואן, מ-א' ועד ת', ושה**עצמאות והקוֹמְמִיּוֹת יתגברו!**

שחיילי צה"ל ושאר כוחות הביטחון יתעטרו בעטרת ניצחון והקב"ה יצילם מכל פגע.

שכל חלקי החברה הישראלית יזכו בזכות שבחובה, לשרת בצבא ההגנה לישראל.

שנזכה להחזיר את כל החטופים, שהקב"ה ישלח רפואה שלימה לכל הפצועים

ומן השמים תנוחמנה כל המשפחות שאיבדו את יקיריהן.

(לשיעורי הרב יוסף כרמל ביוטיוב)

לעי"ג הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד

לְעִילּוֹי זְשֵׁמַת

הרב ד"ר ג'רי האכבוים י"ח באדר ב' תשפ"ב	פרופ' ישראל אהרונז י"ד בכסלו תשפ"ג	מר משה וסרצוג כ" בתשרי תשפ"א	הרב יהושע רוזן ט"ו באדר א' תשפ"ב	הרב ישראל רוזן י"ג בחשוון תשע"ח	הרב שלמה מרזל י' באייר תשע"א
מר שמואל וגבי אסתר שמש י"ז בסיוון / כ' באב	הרב שלמה מרזל י' באייר תשע"א	הרב ראובן וחייה לאה אברמן ט' בתשרי תשע"ו / כ' בתשרי תשפ"ב	הרב יצחק וגבי נעמי טרשנסקי כ"ח באדר תשפ"א / י"ד אדר ב' תשפ"ד	ר' שמואל וגבי רבקה ברנדמן ט"ז בטבת תשפ"ג / ח' באייר תשפ"א	הרב אשר וגבי סוזן וסרטיל ט"ז בכסלו / אלול תש"ף
ר' אליהו כרמל וגבי מלכה טויבע כרמל ח' באייר תשע"ו / י"א במנחם-אב תשס"ט	ר' מאיר וגבי שרה ברקפלד (שרה - ט"ז בטבת תש"ף)	הרב שמואל כהן שבת תשפ"א	מר יצחק וגבי שרה ונגרובסקי כ"ה בטבת תשפ"ב / י' בתמוז תשע"ד	הרב יוסף מרדכי שמחה שטרן ז"ל נלבי"ע כ"א באדר א' תשע"ד	ר' אברהם ומרת גיטה קליין י"ח באייר / ד' באב
גבי ג'ולי קושיצקי י"ט באדר ב' תשפ"ב	גבי מירה קושיצקי נלבי"ע כ"ב בסיוון תשפ"ג	מרת לאה מאיר כ"ז בניסן תשפ"ב	מר זלגי וגבי שרה ונגרובסקי כ"ה בטבת תשפ"ב / י' בתמוז תשע"ד	לעי"ג דוד צבי טרשנסקי בן יצחק ז"ל ונעמי הי"ו. נלבי"ע כ"ח באייר	ר' ג'ולי קושיצקי י"ט באדר ב' תשפ"ב
			מר אלישע בן רבקה וגבי שושנה בת שרה	ר' שמואל רוזנהק נלבי"ע ו' באייר תשפ"ג	

ארץ חמדה, ע"ר Eretz Hemdah

רח' ברוריה 2, ירושלים 91080 Bruriya St., Jerusalem

Tel: 02-5371485 info@eretzhemdah.org WWW.ERETZHEMDAH.ORG

חֵמְדַּת הַשַּׁבָּת

הרב בצלאל דניאל – ראש תוכנית "מורנו" מבית 'ארץ חמדה'

חינוך ומניעת איסורים

בשבוע שעבר התחלנו לעסוק בשאלת חובת ההורים לשמירת שבת של ילדיהם. עמדנו על שלושה מקורות בכתוב ובחז"ל שמהם ניתן ללמוד שיש חובה למנוע ילדים מחלל את השבת:

- א. חובת **חינוך**.
- ב. חובת **הפרשה מאיסור**: במסכת יבמות (דף ק"ג עמוד ב) הגמרא מבררת אם "קטן אוכל נבלות בית דין מצווים להפרישו".
- ג. **ביחס לשבת ישנו פסוק מפורש**: נאמר בתורה "ויום השביעי שבת לה' אלוקיך לא תעשה כל מלאכה, אתה ובנך ובתך עבדך ואמתך ובהמתך וגרך אשר בשעריך". לכאורה כאן משמע שביחס לשבת ישנה חובה מיוחדת למנוע את חילול השבת של הילדים, שהרי אם בבנים או בנות גדולים עסקינן החובה לשמור שבת מוטלת עליהם ישירות.

בשבוע שעבר עסקנו ב-ג' – "אתה ובנך ובתך". נעבור לשני המקורות האחרים.

במסכת סוכה (דף כ"ח ע"ב ובמשנה שם דף מ"ב ע"א, אך בצורה פחות מפורשת) עולה שחז"ל הטילו את חובת החינוך על ההורים. חשוב לציין שחובת החינוך המדוברת אינה מסתפקת בהדרכה כללית לאהבת תורה ושמירת מצוות, אלא חובה לוודא שהילדים מקיימים את המצוות כהלכתן. הריטב"א מעיד שרבים מפספסים את הנקודה הזאת:

קטן שמחנכין אותו במצות [צריך] לעשות לו מצוה בהכשר גמור כגדול והוצרכתי לכתוב זה לפי שראיתי חכמים טועים בזה. (חידושי הריטב"א סוכה דף ב ע"ב)

עלינו לברר את היחס בין א' ו-ב', בין חובת החינוך ובין השאלה אם 'קטן אוכל נבלות בית דין מצווים להפרישו'. על פניו החובות הללו נוסקות: שתיהן מטילות עלינו חובה לוודא שילדינו ישמרו את המצוות. יש לברר היכן עובר הגבול ביניהם.

מצאנו שלוש שיטות מרתקות בראשונים:

- א. **הרמב"ם** (מאכלות אסורות פרק יז הלכות כז-כח) אומר שחובת **חינוך מוטלת על ההורים**, ואילו הגמרא במסכת יבמות מבררת אם יש **חובה על בית הדין**, על החברה הסובבת, למנוע את הקטן מעבור על איסורים.
- הרמב"ם מלמדנו שברור שישנה אחריות גדולה יותר על ההורים מאשר על החברה הסובבת, ואילו הגמרא מנסה לברר מהן גבולות האחריות המוטלת על גם החברה לוודא שילדים לא יעברו על איסורים.

- ב. **בעלי התוספות** (במסכת שבת דף קכ"א ע"א) אומרים שהחל מגיל חינוך ודאי שישנה חובה למנוע קטנים מעבור על איסורים. הדיון במסכת יבמות עוסק בקטן **שטרם הגיע לגיל חינוך**.

ביחס לשיטה זו מרתקת שאלת המטרה. הנחת העבודה של הסוגיה כולה היא שיש משמעות שלילית לחטאיו של גדול. בין אם נאמר שזו מרידה בקב"ה, או פגיעה בקדשי ה'. בין אם נאמר שזו פגיעה במציאות המטאפיזית או עצם המרידה בדבר ה', אין חולק שכל הבעייתיות של 'איסור' מתחילה בגיל מצוות. הצורך לקיים מצוות החל מגיל חינוך מובן לנו מאוד: לא יתכן שלפתע בהגיעו לבר המצווה יגלה אדם את כל חובותיו כלפי שמיא. לכן הריטב"א מדגיש את החשיבות שדין חינוך מתקיים בכך שהמצווה מתקיימת כתקנה, ממש, ואין די בעשיית דברים הדומים למצוות.

אך כל זאת נכון החל מגיל חינוך. הנחת קביעת גיל לחינוך היא שרק החל מגיל מסוים הילד מסוגל להבין את משמעות מעשיו, ולהפנים שפעולה מסוימת חיובית, פעולה אחרת שלילית, וללמוד מכך. קודם לכן הילד אינו לומד מכך דבר. אם כך, מדוע הגמרא מעלה את הרעיון שיש למנוע ילד מעבור על איסורים כאשר אין משמעות לחטא, לא מטאפיזית, לא כלפי שמיא, וגם הילד עצמו אינו לומד מכך דבר?

רוב האחרונים הלכו באחד משני כיוונים: א. בעצם האיסורים אסורים בכל גיל שהוא. אך לא ניתן לצפות מילד קטן לעמוד בכך, ולכן הוא אינו בר מצוות. אך אם אנו מזהים את המעשה האסור, מוטל עלינו להתערב ולמנוע את האיסור. ב. גם בגיל צעיר ביותר, וגם אם הילד אינו מבין את משמעות מעשיו, עשיית מעשה איסור עלולים ליצור אצלו הרגלים שיהיה קשה להפסיק אותם בהמשך.

שני הכיוונים הללו אפשריים, אך הקושי שבהם ניכר, כפי שרואים מהאחרונים המציעים אותם. אני מבקש להציע אפשרות שלישית.

נשוב לדברי הרמב"ם. לפי הרמב"ם שהגמרא במסכת יבמות מבררת אם האיסורים של הקטן מוטלים על החברה. ניתן להבין שיש מימד של חובה על ההורים, ומימד אחר המוטל על החברה. אך יתכן והנקודה שונה. יתכן והנקודה היא שאמנם הילד אינו פוגע בשום דבר כאשר הוא חוטא, ובגיל הצעיר הזה הוא גם אינו לומד דבר מכך שמנענו אותו מאיסור. אך החברה, עם ישראל, אינו מסוגל לסבול את החטאים הללו בתוכו. אנחנו מונעים אותו מעבור על איסורים לא בשבילו, אלא בשבילנו, כדי שהחטאים הללו לא יהיו בחברתנו (גם אם אין להם ערך מטאפיזי או רוחני כלל).

- ג. **הרשב"א** (במסכת יבמות דף ק"ד ע"א) וכן **תוספות ישנים** (על מסכת יומא דף פ"ב ע"א) אומרים שחובת החינוך היא ללמד את הילד לקיים מצוות עשה. הסוגיה ביבמות מבררת אם יש חובה מקבילה למנוע מעבור על איסורים.

יתכן וניתן ללמוד מדבריהם יסוד חשוב בחינוך. בגיל הצעיר עיקר החינוך הוא ליעשה טוב'. כמובן שצריכים ללמד את הילדים לסור מרע, אך חובה זו פחות משמעותית. יתכן ויש כאן אמירה: אם נחנך כראוי ליעשה טוב', היסור מרע' יבוא מאלינו, ויקויים בילדינו 'חנוך לנער על פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה'.

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"י)

Melbourne, Australia

מלבורן, אוסטרליה

תמוז תשע"ו

הלנת המת או קבורתו הזמנית ופינויו לאחר זמן

שאלה

למרבה הצער אירעה לאחרונה תאונה איומה שבה נהרג אדם. התאונה התרחשה ביום חמישי בבוקר. רק בשעות אחר הצהריים המאוחרות של יום שישי הצלחנו לשחרר את הגופה ולהעבירה לחברה קדישא. המשפחה החליטה לקבור את המת בישראל, כיוון שכל חייהם חלמו לעלות לארץ. ההתארגנות להטיס את כולם אורכת זמן – עד יום רביעי. הלוויה התרחשה בישראל אחר הצהריים ביום חמישי, שבוע שלם לאחר הפטירה.

החברה קדישא כאן (ובמלבורן) בנו קמרון תת-קרקעי והוא זמין לשכן את הגופה במצבים כאלה שיש המתנה ממושכת לפני הקבורה.

הקמרון התת-קרקעי בנוי במכוון כדי לתפקד כקבורה. זה מאפשר לקבורה להתקיים בהקדם האפשרי, תוך הימנעות מבעיות הלנת המת (כאשר התחלת הישבעה תהיה תלויה בכוונה מראש באשר למועד הפינוי המת במהלך השבעה או אחריה). הלכתי הביתה ללמוד את הלכות אבלות בשלחן ערוך ובספרי הלכה שונים שיש לי.

בחזון עובדיה (חלק א) של הרב עובדיה יוסף התייחס ל'חרדת המת' כאשר המת מוצא מהקבר במהלך השנה הראשונה. נראה כי כל הוראותיו לגבי שאלות של פינוי הקבר מדברות על פנוי אחרי י"ב חודש, אך לא מפורש שקודם זמן זה אסור לפנות, אבל בעיניי הדבר כמעט מפורש.

אולי החמצתי משהו אך לא מצאתי את נושא 'חרדת המת' בשלחן ערוך. מהיכן זה הגיע? השערתי היא שזה על פי תורת הסוד. כמה משקל יש לזה?

אם הבנתי את הרב עובדיה נכון, אפשר היה להגיע למסקנה שפינוי המת בשנה הראשונה גרוע יותר מהלנת מת ממושכת. זה יוביל אותנו למסקנה שלעולם אסור לנו להשתמש בקמרון, אלא עלינו להשאיר את הגופה במקרה ולשמור עליה. החברה קדישא שלנו והחברה במלבורן משתמשות בקמרון באופן קבוע.

האם השימוש בקמרון זה הוא מותר, מומלץ או אסור?

אני רוצה להעלות את הדבר ולשנות את המנהג הנוכחי רק אם יש סיבה משמעותית לעשות זאת.

תשובה

מותר לקבור את המת על מנת לפנותו, וניתן לפנותו לאחר מכן בין בתוך שבעה ובין לאחר השבעה, ובפרט אם מפנה אותו על מנת להעלותו לארץ ישראל.

הרב עובדיה יוסף דן בחזון עובדיה (אבלות חלק א דיני פינוי המת מקברו)¹ במקרים שהמת לא נקבר על מנת לפנותו או שאין ודאות שכך נעשה, ועל כן יש ספק אם אכן מותר לפנותו, כגון אם מותר לפנות אישה מקברה כדי לקבור אותה ליד בעלה (האם זה נחשב כמו 'קברי אבותיו', שלשם כך ניתן לפנות), וכן אם יש להאמין לעד אחד (המקרה שם הוא שכך העידה אימו של הנפטר) שהמת נקבר על מנת לפנות. הרב עובדיה יוסף צירף בכל אחד מהמקרים כמה טעמים להתיר את הפינוי. אחד הטעמים הוא שיש סוברים שלאחר שנתעכל הבשר אין איסור לפנות את המת², ולכן פסק בשני המקרים שמותר לפנות לאחר י"ב חודש, שאז כבר נתעכל הבשר. אולם ברור שגם לדעתו מותר לקבור על מנת לפנותו, כשברור שעל מנת כן נקבר, ואז ניתן לפנותו בין בתוך שבעה ובין לאחר שבעה.

להלן מפורטים המקורות בענין:

א. אסור לפנות מת מקברו לקבר אחר³ מלבד במקרים מסוימים⁴.

ב. כדי לקבור בארץ ישראל, וכן במקרה שקברוהו על מנת לפנותו (אפילו שלא לארץ ישראל), מותר לפנות את המת⁵.

ג. במקרה שמפנים מת מקבר לקבר (באופנים המותרים כמובן), מותר לפנותו אפילו תוך שבעה⁶.

ד. לכן, נראה שראוי לקבור את הנפטר בקבר זמני על מנת לפנותו לאחר זמן – כדי להימנע מאיסור הלנת המת⁷ – ואחר כך לפנותו (אפילו תוך שבעה), ובמיוחד כאשר מעלים אותו לארץ ישראל⁸. לגבי אופן הפינוי – עיינו גשר החיים חלק א פרק כו סעיף ב.

ה. סייג אחד יש להוסיף לאמור: בקבורה, זמנית כקבועה, מתחיל מטבע הדברים תהליך של ריקבון. פינוי המת לאחר שהתחיל התהליך וטרם שהסתיים (היינו טרם 'יעיכול הבשר' המוזכר לעיל) יש בו ניוול וביזוי למת⁹ ולא רק 'חרדת הדין'. נדרשת אפוא הערכה של המציאות בכל מקום ובכל מקרה לגופו בנוגע למשך הזמן שלאחריו קיים חשש כזה.

אם יידרש פינוי המת מקברו הזמני לאחר זמן זה – מוטב לפנות את המת רק לאחר שאכן יתעכל הבשר¹⁰, או להתיר את הגופה במקרה, שבו נמנע כמובן תהליך הריקבון, עד להלוויה. הלנת המת שנועדה למנוע את ניוולו כאמור היא הלנה לכבודו, המותרת ללא ספק¹¹.

בהקשר זה יש לציין כי אמנם בחו"ל, במקומות שקוברים בארון וגם הוצאת המת מקברו והעברתו לקבורה במקום אחר נעשות בארון, חשש הניוול האמור פוחת, אך עדיין צריך לוודא שהארון אטום דיו כדי למנוע מריח הריקבון לצאת ממנו (ואם הנוהג הוא לנקב את תחתית הארון, לכאורה תנאי זה אינו מתקיים), שכן הוצאת המת – אפילו בארון – כשנודף ממנו ריח אינה לכבודו¹². ומכל מקום אין בכך אלא כדי לפתור את הבעיה במקרה של העברת המת לקבורה במקום אחר בחו"ל, מה שאין כן אם מעבירים אותו לקבורה בארץ, ובארץ הנוהג הוא לקבור ללא הארון, הרי שכשיוציאוהו מן הארון יתבזה¹³.

¹ ובמקור ביביע אומר חלק ז יו"ד סימן לו (ותשובות נוספות בענינים אלה שם בסימנים לח-לט) וחלק י יו"ד סימן מז.

² בטעם איסור פינוי המת כתב הכלבו (סימן קיד, הובא בבית יוסף יו"ד סימן שסג): "אין מעתיקין ממקום למקום שהבלבול קשה למתים מפני שמתיראים מיום הדין" (ומכל מקום הכלבו עצמו הזכיר שם כמה אופני היתר – והם יוזכרו גם להלן והובאו גם בעוד ראשונים ושנפסקו גם הם בשלחן ערוך). וכתב על כך הנודע ביהודה (שו"ת נודע ביהודה מהדורא קמא יו"ד סימן פט): "ודאי דאחר עיכול הבשר ואז כבר פסק הדין ליכא בלבול". אומנם אחרונים רבים חלקו על הנודע ביהודה בענין זה (ראו בשו"ת שיבת ציון לבנו של הנודע ביהודה סימן סג שהאריך לחלוק עליו, ומכל מקום המעיין שם היטב יראה שאף שפקפק בראיותיו של אביו, מכל מקום עיקרו הוכחותיו שלו אינן שיש 'חרדת הדין' גם לאחר י"ב חודש, אלא שמכל מקום יש איסור בפינוי גם אז מטעמים אחרים, ובכללם משום כבוד המת ומניעת ניוולו, ועיינו מענין זה להלן). אך יש גם שהסכימו עימו, ויש שנראה שתלו את הדבר בעיקר בעצם חלופ פרק הזמן של י"ב חודש ולא דווקא בעיכול הבשר. וראו בעלי תמר על הירושלמי מועד קטן פרק ב ד"ה אין מפנין; שו"ת עין יצחק חלק א יו"ד סימן לד. וראו בהרחבה על המחלוקת – ומדברי עוד פוסקים רבים שעסקו בה – בשו"ת מלמד להועיל חלק ב יו"ד סימן קיט; אגרות משה יו"ד חלק ב סימן קסא; ציץ אליעזר חלק ה סימן כ; יביע אומר חלק ז יורה דעה סימן לו אות ג; גשר החיים חלק א פרק כו סעיף א אותיות ט-י. כאמור, הרב עובדיה יוסף הכריע (ביביע אומר שם ובחזון עובדיה אבלות חלק א) שבמקום שיש ספק אם מותר לפנות, אפשר לצרף את דעות המתירים ולפנות את המת לאחר שהתעכל הבשר.

³ שלחן ערוך יו"ד שסג, א

⁴ עיינו גשר החיים חלק א פרק כו סעיף א המפרט את כל ההיתרים. וראו תשובות רבות בענין בשו"ת במראה הבזק: חלק ב תשובה צא; חלק ג תשובות סד, ע, עב; חלק ד תשובות קכב-קכג; חלק ה תשובות צה-צו; חלק ז תשובות פ-פא.

⁵ שלחן ערוך שם.

⁶ כך מבואר בשלחן ערוך יו"ד שעה ג, והוא על פי הירושלמי מועד קטן ג, ה. גם מהאמור במסכת שמחות (י, ח, ראו להלן) עולה בבירור שהפינוי המותר הוא אף מיד לאחר הקבורה הראשונה, וכך מבואר גם מתשובת הרשב"א (חלק א סימן שסט) שנפסקה להלכה בשלחן ערוך (יו"ד שסג, ב).

⁷ שלחן ערוך יו"ד שנו, א

⁸ ובמסכת שמחות (י, ח) הובא מקרה דומה, שלרבו גמליאל היה קבר שאול ביבנה שבו היו קוברים את המתים וכך פוטרים את הרבים, ואחר כך היו מעלים את הנפטר וקוברים אותו בירושלים. ואם היו עושים כך על מנת לפטור את הרבים, על אחת כמה וכמה כדי להימנע מהלנת המתא כדי לקבורו בארץ ישראל או בקברי משפחתו וכדומה.

⁹ עיינו רש"י סנהדרין מו ע"ב (ד"ה משום) שביזיון המת, שמניעתו היא טעם חובת הקבורה לאחת הסברות שם, הוא כשהוא נראה נרקב ונבקע.

ובגמרא שם מו ע"ב אמרו לגבי הרוגי בית דין שדינם להיקבר בקברים המיוחדים להם, ולאחר ששהו בקבר זמן מה "הווי להו צערא דקברא פורתא" ואפשר לפנותם לקברי משפחותיהם, אלא שלמעשה חייבים להמתין עד לאחר עיכול הבשר "משום דלא אפשר", ופירש רש"י: "משום דנבקע כרסו ומסריח". ועיינו נודע ביהודה (תניינא יו"ד סימן קסד) שעמד על ההבחנה בנוגע לפתיחת הקבר לצורך בין פתיחתו סמוך למיתה ולקבורה, טרם שהחל המת להירקב, לפתיחה לאחר מכן, שיש בה משום ניוול. ובשו"ת חכם צבי (סימן נ) ביאר גם הוא שבפתיחת הקבר יש ביזיון למת "שוראין אותו בניוולו", וכן בשו"ת ר' עקיבא איגר (מהדורא תניינא סימן יז) כתב בנדונו: "אלו נזכרו מיד בזה היה חסד צעום אם לפתוח הקבר... אבל בנדון דידן דאשתיה ב' שבועות דאפשר דשלטה בו רמה, וגם קרוב להסריח, יש לומר דזהו ניוול גדול, וקם הדין שלא לפתוח". גם בגשר החיים (חלק א פרק כו סעיף ב) מבואר שאף כשמוותר לפנות את המת יש להמתין, אם אפשר, עד לאחר עיכול הבשר, ומהמשך דבריו שם משמע שטעמו העיקרי הוא משום שטרם עיכול הבשר יש יותר ביזוי. ומתבאר מהמשך דבריו (שם סעיף ג אות ג, ועיינו ועוד שם באות ז) שבפתיחת הקבר לפני שהתחיל תהליך הריקבון אין משום ניוול (מעבר לניוול שיש בעצם הפתיחה, כפי שביאר שם, שהוא ניוול הקיים גם לאחר עיכול הבשר, והותר באותם מקרים שבהם מותר לפנות את המת).

לא ברור שהתנאי "על מנת לפנות" מתייר את ניוולו זה של המת. ובגשר החיים (חלק ב פרק כא סעיף ב אות ג) דן כיצד היתיר את הביזוי שיש למת בעצם הפינוי (גם לאחר י"ב חודש) וכן דן אפילו במת שציווה לפנותו – איך היתיר ציוויו את הדבר. ותייך שכשנקבר המת על מנת לפנותו או שציווה לפנותו לאחר זמן – נחשב הקבר "אינו של", ולכן שייכת בו עדיין מצוות הקבורה במידה מסוימת, והפינוי הוא קיומה. אך מאחר שמטרה זו תושג גם בפינוי לאחר זמן, אין יסוד לומר שמשום כך יותר גם הניוול המתוסף כשהפינוי נעשה בשלב שבו גוויית המת נרקבת ומסריחה.

עוד חילק שם (אות ו) בין "ביזיון" הקיים בכל פינוי המת (והותר במקרים מסוימים) ל"ניוול" החמור יותר והקיים בעת שהגווייה נרקבת, ובכלל הראיות המסייעות לסברת הנודע ביהודה לחלק בין פינוי המת לפני עיכול הבשר לפינוי לאחריו הבעא גם חילוק לענין ניוול המת ששייך דווקא טרם עיכול הבשר.

ואמנם שיבת ציון (סימן סג) הני"ל מבואר שיש ניוול וביזוי גם בפינוי המת לאחר עיכול הבשר – ובכל אופן מצאנו שיש אופנים שפינוי המת מותר – אבל ברור מכל מקום (ואף מדבריו משמע) שהניוול גדול הרבה יותר כשהפינוי נעשה בשעה שבשר המת מצוי בתהליך של ריקבון, ומה גם שאפילו אם נניח שדעת השיבת ציון היא שיש להשוות את הפינוי בעת שהגווייה נרקבת לפינוי לפני התחלת תהליך הריקבון או לאחר סיומו, מכל מקום אף אם חששו לסברא זו לחומרא – עדיין אין זה אומר שיש לסמוך עליה גם לקולא ולהתיר את הפינוי גם בעת שגופת המת נרקבת ומסריחה (וגם אם נאמר שאפשר להתיר את הפינוי למרות זאת, מכל מקום פשוט שאם אפשר למנוע ביזוי זה על ידי הותרת המת במקרה עד לשעת ההלוויה – מוטב לנהוג כך ואין בכך אף משום הלנת המת, וכדלהלן).

בענין זה יש לציין לתשובת הרשב"א (חלק א סימן שסט) שהוזכרה לעיל, שמבואר מדבריו שבמקום צורך אכן מותר לפנות את המת גם סמוך לקבורה הראשונה ואף שהחל כבר תהליך של ריקבון, אלא שדבריו אמורים בפינוי שאינו מבוסס רק על תנאי בעת הקבורה אלא גם על ציווי מפורש של המת (בסוף התשובה הזכיר גם את ההיתר של 'תנאי', אבל לא לכאורה רק לגבי עצם הפינוי ולא לגבי פינוי בשלב הריקבון). ועוד, אמנם עולה מדבריו היתר כני"ל אבל בה במידה ברור מדבריו שאין הם אמורים אלא כשאין לא הייתה אפשרות אחרת ושגם במצב זה יש לעשות כל מאמץ, לרבות נתינת סיד על גופת המת כדי שיתעכל הבשר מהרה ורק אחר כך יפנוהו, כדי שהפינוי לא ייעשה בעת שמתחולל תהליך הריקבון, וקל וחומר אם אפשר להשיג מטרה זו באמצעות אחסון הגופה בקירור.

(ואמנם האגרות משה הני"ל יו"ד ב סימן קסא) צידד בסוף התשובה שנתנית הסיד האמורה ברשב"א אינה משום איסור שיש בפינוי המת בעודו נרקב ומסריח, אלא משום שבפועל אי אפשר לפנותו כך, היינו שהדבר בלתי נסבל מצד המתעסקים בו, ונראה מהכתב סופר (יו"ד סימן קפג) שגם הוא הבין כך, אבל סוף כל סוף אי אפשר להכחיש שיש בכך גם ניוול וביזוי שלכל הפחות חובה להימנע מהם אם הדבר אפשרי).

נציין גם לדברי שו"ת כתב סופר (יו"ד סימן קפג הני"ל) שצידד סימן קפג הני"ל שפינוי המת משום שנקבר על תנאי וכדומה אסור כל עוד לא התעכל הבשר, מחמת הניוול (ומשמע שאם טרם החל הריקבון מותר מכל מקום), אך לקברי אבותיו – מותר. ייתכן שלדבריו הוא הדין גם בפינוי לארץ ישראל, עיינו שם בהמשך דבריו שיש משמעות קצת שפינוי זה שווה בדינו לפינוי לקברי אבותיו. ומכל מקום גם אם נאמר כך, עדיין ברור שאם אפשר לפנות בלי לנוול את המת, היינו על ידי שמירתו במקרה, עדיף לנהוג כך.

¹⁰ ההנחה היא כאמור שבדרך כלל לאחר י"ב חודש התעכל הבשר. מכל מקום הדעת נותנת שגם כאן אם ההערכה היא שהבשר התעכל קודם לכן – אפשר יהיה לסמוך עליה ולפנות את המת קודם לכן בתנאים האמורים לעיל (וכדינו של הפינוי לאחר עיכול מזוהז שנגעשה על ידי נתינת הסיד, כמבואר בתשובת הרשב"א שהוזכרה לעיל).

¹¹ סנהדרין מו ע"ב; שלחן ערוך יו"ד שנו, א.

גם הלנה כדי להביא את המנוח לקבורה בהלוויה מכובדת בנוכחות בני משפחתו, בארץ ישראל או בקברי אבותיו, מותרת מטעם זה. השתתפות הקרובים היא ההיתר "לכבודו" המפורש בגמרא ובשלחן ערוך. הלנה לצורך הבאה לקברי אבותיו או לארץ ישראל מותרת, ובהכרח שנחשבת "לכבודו", כפי שעולה מהמנהג הפשוט של הולכת מתים לקבורה בקברי אבותיהם ובארץ ישראל הנהוגה החל מימות אבותינו, הגם שהייתה כרוכה בעיכוב של ימים רבים, כמתואר בתורה בענינו של יעקב אבינו; עבור לאחר מתן תורה וציוויה על איסור ההלנה – בתקופת חז"ל, כמבואר במועד קטן כה ע"א, בכתובות קיא ע"א ובקידושין לא ע"ב, אף שהדרך ארכה בזמנם ימים רבים; ועד ימינו אנו.

לכן אין חובה להיחשב לפתרון של קבורה זמנית. אך מכל מקום גם פתרון זה אפשרי. לעומת זאת, כשפתרון זה עלול להביא לניוול המת, לא זו בלבד שההלנה תהיה מותרת אלא שאף תהיה מחויבת.

ובהקשר זה יש להוסיף ולחדד כי בגמרא (סנהדרין מו ע"ב) דנו שמצוות הקבורה, וממילא לכאורה גם איסור ההלנה, עצמה היא כדי למנוע את ביזיונו של המת (והובאו לעיל דברי רש"י שם שביזיונו הוא כשנרקב לעיל כול). ואמנם ההלכה היא שאין אנו דורשים 'טעמא דקרא' ומחדשים על

בחוקותי תשפ"ד

פיו הלכות, ועל כן לולא שהיה לנו מקור מפורש להיתר הלנת המת לכבודו לא היינו יכולים לחדשו מעצמנו, אבל לאחר שמצאנו היתר זה בחז"ל (וכנראה הבינו שאין האמור בנוגע לכבודו של המת בגדר 'טעם' בלבד של מצוות הקבורה ואיסור ההלנה, אלא הוא גדרו ומהותו של האיסור), אנו רשאים להוסיף ולומר כי במקרה שהקבורה המיידית דווקא היא שתביא לניוולו של המת, בעת פינויו לאחר כמה ימים, ואילו הלנתו במקרה תמנע זאת, הרי שאין כבודו של המת רק דוחה את איסור ההלנה או מתיר אותה, אלא שאותו טעם עצמו שמחמתו אסורה ההלנה בדרך כלל (וכאמור אין זה 'טעם' בלבד אלא זהו גדרו של האיסור) מחייב את ההלנה במקרה במקרה זה ואוסר את הקבורה הנעשית על מנת לפנות לאחר כמה ימים.

אמנם בתשובות והנהגות (חלק ג סימן שע) צידד שאם יש עיכוב בקבורת המת מוטב להניחו בינתיים בארון – ומדבריו משמע שאפילו מחוץ לקרקע – מבמקרה, משום שהדבר נחשב קצת כקבורה ומועיל לנשמת המת. ובחשוקי חמד (עירובין מד ע"א) כתב גם הוא כעין זה. אלא שבתשובות והנהגות שם הציע להניחו בארון "עם בשמים מיוחדים" שימנעו את הריקבון והסירחון בעת פינוי המת אחר כך, וספק אם עצה זו אכן מעשית.

¹² בשו"ת חכם צבי (סימן ט) הנ"ל, בדברו על ביזיון המת בפתיחת הקבר "שרואין אותו בניוולו", חילק בין מת הנתון בארון שאין רואים אותו למת שאינו נתון בארון. גם בשו"ת פרי השדה (דייטש, חלק ד סימן נו אות ג) התנה את פינוי הנפטרת שבנדונו בהיותו בארון "לא יצטרכו לראות ונולותה", וכך הורה גם בשו"ת יד יצחק (גליק, חלק ג סימן רצה).

גם בגשר החיים (חלק א פרק כו סעיף ב אות ב) כתב שכשהמת קבור בארון מכוסה – אין ניוול, אך הוסיף שבתנאי שמדובר "בארון מכוסה ואינו מסריח".

תשובות והנהגות הנזכר בהערה הקודמת עמד (כפי שנראה מהעצה שכתב, כנ"ל) על שאלת הקבורה הזמנית והפינוי לאחריה על הצורך, גם אם המת נתון בארון, שגם לא יורגש ניוולו של המת על ידי ריח הריקבון. ולענין זה עיינו בתשובת הרשב"א שהובאה לעיל בהערה 9 ובדברי האגרות משה (שהובאו שם) בענינה, ובמה שכתבנו לעיל (שם).

¹³ ואין לומר שבמקרה כזה יקברוהו בארון: א. איננו יכולים לוודא שכך אכן ינהגו, בפרט שהחברא קדישא בארץ מקפידה מאוד על מנהגי הקבורה; ב. השינוי משאר מתים אינו כבודו; ג. באופן זה אפשר שיפסיד את המעלה של קבורה באדמה ממש – מעלה הקיימת בארץ ישראל במיוחד.

הרמב"ן הביא בתורת האדם (שער הסוף – ענין הקבורה) מצוותו של רבי המובאת בירושלמי "שתהא ארוני נקובה לארץ", וביאר שאין הכוונה לנקב בעלמא אלא "שיטלו הדף התחתון שבארון וישכיבוהו על הארץ שקבורת קרקע מצווה". אחר כך הוסיף: "ולא תימא משום חביבותא דארץ ישראל אלא אפילו בחוצה לארץ", וכך הביא הטור (יו"ד סימן שסב). את המנהג בארץ לקבור ללא ארון כלל (מלבד בקבורת חללי צה"ל, שבה יש טעם מיוחד לקבור בארון, ואכמ"ל) ולא להסתפק בנטילת הדף התחתון, וכל שכן לא בנקב בלבד, אפשר היה אמנם להסביר כנובע מטעמים מעשיים – היינו כיוון שנושאים את המת לקבורה במיטה ולא בארון, שלא כנהוג בחז"ל (ובענין זה עיינו אריכות דברים בגשר החיים חלק ב פרק ז) ממילא אין טעם לקבור בארון ולהסיר את הדף התחתון – אך מכל מקום נהגו כך גם במתים המובאים בארון מחז"ל. אפשר שטעמו של דבר הוא שלא לשנותם משאר המתים, ואפשר שהוא סלסול יתר שנהגו במעלה זו של קבורה בקרקע עצמה, ודברי הרמב"ן שמהן עולה שעלה על הדעת שמעלה זו קיימת רק בארץ – יש ללמוד מהם שעל כל פנים בארץ מעלה זו יתרה, מה שמתאים גם לעצם המעלה של קבורה בארץ ישראל, שדרשו לגביה בכתובות (ק"א ע"א): "וכפר אדמתו עמו" (ואכמ"ל בביאור הטעם, לפי זה, למנהג הקדום שהיה גם בארץ לקבור בארון – עיינו בבית יוסף יו"ד שם, ועיינו שו"ת שמחה לאיש יו"ד סימן א, שמדבריו עולה ביאור מדוע דווקא בדורות קודמים ואצל צדיקי עליון הייתה ההקפדה על קבורה בארץ ממש פחותה).

וממילא יש לומר שהלנתו במקרה שתחסוך את הצורך לקבורו בארון שלא כנהוג בארץ עדיפה ונחשבת 'לכבודו'. פרט נוסף שיש לתת את הדעת עליו הוא שגם אם קרובי המנוח הם כהנים, הם רשאים להיטמא לו אף בקבורה השנייה, אם מראש נקבר על דעת לפנותו. אבל היתר זה הוא דווקא בעוד הגופה שלמה, ולכן אם יש מקום לחשוש שבעת פינו המת כבר אינו שלם (בשל התהליך הטבעי של הריקבון), לא יהיו רשאים קרובים אלה להיטמא לו (עיינו שו"ת רשב"א חלק א סימן רצב, שו"ת רדב"ז חלק ב סימן תשלב, רמ"א יו"ד שעג, ו).

ארץ חמדה – קישור לשו"ת במראה הבזק באתר

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ

יועצים מדעיים:
הרב פרוי אברהם שטינברג
הרב פרוי דרור פיקסלר
הרב פרוי נתן קלר

מתפללים לרפואתם השלימה, בתוך שאר חולי עם ישראל:

שמואל בן ברוריה דוד בן רחל מאירה בת אסתר שלמה בן שולמית ר' יצחק בן בריינדל גיטה	ניר רפאל בן רחל ברכה רות צפורה בת חנה הילה צפנת בת שרה טובה עובדיה בן אסתר מלכה משה בן רחל	חנה בת אוריה נטע בת מלכה שלומית בת לאה נעם בן שלומית יאיר ידידיה בן מיכל בינה	טל שאול בן יפה הילל בן תמר שפרה רבקה בת שרה בלה עודד בן חיה מיכאל אלכסנדר אברהם בן שרה מלכה	ניר יצחק רפאל בן יפה ירחמיאל בן זלאטה רבקה חוה ראנלה בת פיילא חיים מרדכי פרץ בן אסתר מילכה מיכאל אלכסנדר אברהם בן שרה מלכה
---	--	---	---	--

לענין **שלמה דוד בן זלמן ושרה** אבנית ז"ל נלבי"ע סיון תשע"ט

לענין **רבי יעקב ז"ל** בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סבג

לענין **גב' לורין** הופמן ז"ל

לענין **חיים משה בן** קוקה יהודית כהן ז"ל נלבי"ע ז' בתשרי תשע"ה

לענין **סוזי בת עליזה** כהן ז"ל נלבי"ע כ"ד בחשוון תשע"ח

לענין **הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד**